

УДК 811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2022-1-23-12

І.А. КОЛЕСНИКОВА

доктор філологічних наук,

професор кафедри бізнес-лінгвістики

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

АКЦЕНТУАЦІЙНА ПОМИЛКА ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО СПІЛКУВАННЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

У статті проаналізовано типові помилки акцентуаційної норми в сучасному українському інформаційному просторі. Культура мови є вагомим частинкою національної культури. Саме мова є тим джерелом, що зберігає історію народу, сприяє його самоідентифікації, неповторності в глобальній історії людства. Втратити мову або перетворити її на неграмотний конгломерат слів та словосполучень означає втратити свою незалежність, право на цивілізаційний розвиток та комунікацію з іншими народами.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчення помилок акцентуаційної норми надасть можливість покращити рівень володіння літературною мовою серед різних верств її носіїв, посилить відповідальність за використання анормативів та посприяє прищепленню бажання зберігати й розвивати варіанти коректного функціонування державної мови в суспільній комунікації. Така робота є необхідною особливо в умовах штучного білінгвізму, що склався в сучасній Україні. Володіння іноземними мовами – характерна ознака XXI століття, проте знання рідної мови є природним атрибутом для кожного громадянина.

Метою статті є аналіз чинників та причин, що сприяють поширенню помилкових варіантів наголошування як у ЗМІ, так і в публічній комунікації, а також розробка рекомендацій для їх усунення. У роботі наведено реальні приклади порушень акцентуаційної норми ведучими провідних теле- і радіоканалів, журналістами, викладачами, депутатами та використані зіставний, структурний, опозиційний *методи* дослідження, та метод стилістичного аналізу.

Акцентуаційна норма не є достатньо стабільною, оскільки легко ігнорується в процесі спілкування, хоча кожне окреме самостійне слово має свій наголос. Цей факт створює реальні умови для її порушення, що нівелює національну специфіку української системи наголосу, деформує саму систему мови, призводить до викривлення контенту повідомлення. Крім того, ненормативний наголос при активному його тиражуванні у ЗМІ, рекламі, комунікації держслужбовців та VIP-осіб не сприяє функціонуванню української мови як державної, є загрозою для її подальшого розвитку. Ця проблема є суспільною, тому її розв'язання є край важливою.

Ключові слова: державна мова, український інформаційний простір, акцентуаційна норма, акцентуаційна помилка.

Оскільки акцентуаційна норма не є достатньо стабільною, проте кожне самостійне слово має свій особливий наголос, виникають реальні можливості для її порушення. Недотримання акцентуаційних норм, зокрема у публічному спілкуванні та ЗМІ, значно деформує лінгвальну систему самої мови, нівелює оригінальність українського наголошування, призводить до непорозумінь між комунікантами, що, безумовно, негативно впливає на розвиток української національної мови як державної. Слід зазначити, що неправильний наголос при активному його тиражуванні ЗМІ дуже швидко поширюється.

Огляд літератури свідчить про значний інтерес дослідників до проблем порушень акцентуаційної норми в сучасному інформаційному просторі, оскільки їх приклади не є

поодинокими. Велику увагу дослідженню української акцентної системи приділяє у своїх монографіях О.М. Винницький [Винницький, 2005, с. 48; Винницький, 2010, с. 87], аналізуючи її становлення і розвиток від XVI ст. й до нашої доби, закономірності сучасної акцентології, тенденції розвитку наголосу та його національну специфіку, висвітлює акцентуацію основних лексико-граматичних розрядів (іменник, прикметник, дієслово, прислівник), а також етимологічні чинники варіантного наголошування. У сучасних публікаціях обговорюються проблеми акцентуаційної норми у публічному просторі. Так, І. Заліпська [Заліпська, 2005, с. 157] наполягає на необхідності проведення моніторингу україномовної продукції в радіо- та телепередачах на різних каналах. Н. Стратулат [Стратулат, 2020, с. 57–60], характеризуючи мову юристів, звертає увагу на дотримання літературної норми, що є вагомим показником загальної професійної культури.

Актуальність дослідження полягає в тому, що аналіз типових помилок в українському наголошуванні та шляхів їх подолання надасть можливість покращити рівень володіння сучасною українською мовою серед різних верств її носіїв, посилить відповідальність за її нормативність, прищепить бажання зберігати й розвивати можливості коректного використання державної мови в інформаційному просторі.

Метою статті є аналіз чинників, що сприяють викривленню правильного наголосу, причин поширення цього явища як у ЗМІ, так і в публічному спілкуванні, аналіз реальних прикладів цих порушень, а також розробка рекомендацій для їх усунення.

Правильне акцентування тексту є важливим елементом будь-якої комунікації. Цей факт доводить елементарний експеримент щодо аудіювання тексту з ненормативним наголосом, слухання якого не тільки знищує інтелектуальний зв'язок між співрозмовниками, але й негативно впливає на їх емоційний та психічний стан, наприклад: «СтУдент чИтає кНИгу і нічого не рОзуміє». Подібна вакханалія з наголосами, представлена у цьому утрированому прикладі, розбалансовує інформаційний простір, руйнує комунікацію і перетворює її на «королівство кривих дзеркал». І. Огієнко наголошував на тому, що «літературний наголос – основа літературної мови, а тому працюймо для набуття доброго літературного наголосу» [Огієнко, 1995, с. 15].

Порушення будь-якої норми літературної мови призводить до її деструкції, тому її носій має працювати на удосконалення індивідуального мовлення. Наявність помилок у мові не сприяє покращенню іміджу як публічних осіб, так і пересічних мовців, що особливо стосується журналістів, викладачів, державних службовців та депутатів. Вони мають бути прикладом у використанні якщо не зразкової, то хоча б наближеної до грамотної мови, тому публічні висловлювання відомих ведучих на зразок М. Ганнопольського про те, що він не знає українського відповідника до окремих російських лексем і тому говорить у прямому ефірі з чужомовними інкрустаціями, виглядає образливо («Я не знаю, як “лукавинка” сказати по-українски»), хоча лексема «лукавинка» має в українській мові той самий варіант – лукавинка й синоніми хитрощі, хитромУдрощі, вІкрут та ін. Не існує російських слів та словосполучень, які не можна було б перекласти українською чи іншою мовою у будь-який спосіб, зокрема калькування (для екзотизмів), описового перекладу (у випадку граматичних обмежень), добору українських відповідників (для фразеологізмів, перш за все, ідіом), а також прямого перекладу. Негативним явищем сучасного ефіру стало й функціонування в мові українських дикторів та ведучих російських слів-паразитів, наприклад *да*, яке звучить майже в кінці кожної фрази С. Орловської. До цих прикладів варто додати і порушення орфоепічної норми у мові Ю. Тимошенко, наприклад вимови іменника *коаліція* у варіанті [каоліція], що не додає їй голосів виборців. Так само можна кваліфікувати й помилки в мові укладача завдань з української мови для ЗНО О. Авраменка, уроки якого «Навчаємось на моїх помилках» не можна вважати корисними.

Засвоєння літературної акцентологічної норми є складним і трудоємним процесом, однак володіння саме цією нормою демонструє рівень освіченості індивіда. Не випадково іноземця видає вимова та наголос. Деякі приклади з мови студентів свідчать не тільки про звичайні помилки в наголошуванні, а й «перевертають» контент тексту як такого, наприклад: Сорбона, ВОльтер, РОден, СахАров. Останній приклад змінює навіть регіон поширення даного прикладу.

Український наголос не є абсолютно уніфікованим. Відомо, що українська мова є однією з наймилозвучніших мов світу, що виявляється і через ритмомелодику її фраз. Така особливість мови є її скарбом, ексклюзивною національною ознакою, яку треба оберігати. Специфіку мов як таких, зокрема й на лексичному рівні, особливо відчують поети, які завжди намагалися передати реалії, пов'язані з культурою інших народів за допомогою екзотизмів або калькування, щоб передати неповторний національний колорит. Наприклад, відповідь гетьмана Мазепи в поемі О. Пушкіна «Полтава» містить таку українську лексему: «В одну телегу впрясть НЕ МОЖНО коня и трепетную лань», де автор не вживає російські відповідники *нельзя, невозможно*. Акцентуаційну помилку можна вважати неприємним вірусом, який руйнує тканину національного тексту. Ритмомелодика української фрази схожа з ритмом народної пісні, яку неможливо скоригувати на свій розсуд. Навряд чи композитор чи слухач погодиться на зміну навіть однієї ноти в партитурі свого твору, що, безумовно, можна експлуатувати і на звуковий український текст. Не можна механічно переносити закономірності наголосу з іншої мови в рідну, тому що це виглядає неприродним і не сприймається її носіями, наприклад, традиційний наголос на останній голосний в двоскладних власних іменах у французькій мові на зразок НастЯ, Галя, Івґа та ін., який є аномативом в українській мові.

Традиційно український наголос кваліфікують як динамічний, змодульований та неформальний (рухомий і нерухомий). Зрозуміло, що він не може бути застиглим, про що свідчать зміни акцентуаційної норми в окремих словах, проте їх кількість не є такою значною, як це спостерігаємо на прикладі динаміки лексичної норми (порівн. У І. Нечуя-Левицького *на протязі* замість сучасного *протягом*). Б. Грінченко наводить такі варіанти наголошування, що не співпадають із сучасними: жидЮґА, затЕмнЕння, зМислЕний, кефалА, коБИЛиця, пустОцвіт.

Серед інших функцій, які притаманні наголосу, слід виділити функцію семантичної диференціації, коли наголос змінює значення слова, а також розрізнення форм слів (бАтьків – батЬків). Так, у словнику Б. Грінченка наведений приклад з подвійним наголосом, який регулює значення слова: прОТИ (проти і перед); пУґа (батіг) і пугА (пугач). Цікавий приклад є в словнику Т. Буцеля: ледАщо (лінивий) і лЕда-що (будь-яка дрібниця). Наголос може впливати і на приналежність слова до певного розряду лексики, наприклад: пУґач (хижий птах роду совоподібних, який живиться дрібними гризунами) – термін і пугАч (іграшковий пістолет, що стріляє пробками або пістонами); рУдник – заст. рудокоп і руднИк (система підземних споруд для видобування корисних копалин, а також гірничопромислове підприємство, що здійснює це видобування: мЕдяний (медовий, медяна роса) – рідко і медяний; рУна (густа, буйна зелень); руНА – літери давньогерманських алфавітів, що збереглися на камінні і руНА (діал. Луна); Явлений (заст. який з'явився перед кимось, чимось) і явлЕний (церк. чудодійний); сільськогосподАрський (сільське господарство) і сільськогоспОдарсьий (сільський господар); БатьківщИна (країна) – батЬківщина (місце народження); прошивка (рідко. 1) прошивання; 2) техн. спосіб обробки металу, що полягає у вдавлюванні в заготовку інструмента у вигляді зрізаного конуса, іноді циліндра, для утворення отворів чи заглиблень – проШивка (діал. вишитий комір); Яловий 1) який не дає приплоду – про самиць сільськогосподарських тварин; 2) розм. який не має дітей – про жінку; 3) перен. пустий, безпредметний, нікому не потрібний; 4) виготовлений зі шкіри великої рогатої худоби) – ялОвий (діал. ялинковий).

Деякі варіанти подвійного наголосу слід вважати шаблонними, оскільки вони не впливають на семантику слів, наприклад: прУжний/пружний (який після стискання, згинання, натягання швидко відновлює первісну форму); рУсинИ (стара назва українського населення Буковини, Галичини, Закарпатської України, Словаччини і Воєводини); худОБИна (окрема чотиринога свійська тварина); Ямковий/ямковий; зручний/зручний, шкОда/шкОда, відсОтковий/відсотковий, воднОчас/водночАс, громадянин/громадянин, тОновий/тоновий, бавОвниковий/бавовникОвий, БАЙдуже/байдуже, помилка/

помилка, завжди/завжди, житло/житло, весняний/весняний, свята/свята, доповідач/ доповідач, мабуть/мабуть, також/такОж, пєрвісний/пєрвісний; кладовище/кладовище; договору/договору; слізьми/слізьми; жало/жалО; багрянитися/багрянитися; водночас/водночас.

Отже, неоднозначність реалізації наголошування слів в українській мові створює певні труднощі для його успішного засвоєння та виникнення мовних анормативів. Серед «чемпіонів» порушення наголосу виділимо такі лексеми: рАзом, сОлодощі, адже, вИпадок, ознака, ринковий, фаховий, чорнозем, котрий, котра, котре, котрі, той сАмий, та сАма, те сАме, вірші, відчАй.

Розглянемо чинники, що впливають на виникнення акцентуаційних помилок:

- вплив російської мови, ситуація свідомого білінгвізму та штучних його варіантів. Як відомо, українська мова, як і російська, належить до східнослов'янських мов, що сприяє наявності в них схожих за фонетичним оформленням і лексичним наповненням слів. Серед цих слів є такі, що мають однаковий наголос (робОта/рабоТа) або розрізняються наголошуванням. Такі лексеми варто запам'ятати як слова-пастки, у яких може бути порушено акцентуаційну норму через регресивну асиміляцію, зокрема: верба (укр.) – вєрба (рос.); спіна (укр.) – спина (рос.); дочка (укр.) – дочка (рос.); начинка (укр.) – начинка (рос.); борОдавка (укр.) – бородАвка (рос.); дрОва (укр.) – дровА (рос.); заГадка (укр.) – заГадка (рос.); колесо (укр.) – колесО (рос.); літОпис (укр.) – лєтопись (рос.); Олень (укр.) – олєнь (рос.); отАман (укр.) – отамАн (рос.); рємь (укр.) – ремєнь (рос.); рєшето (укр.) – решето (рос.); рукОпис (укр.) – рУкопись (рос.); русЛО (укр.) – рУсло (рос.); фартУх (укр.) – фАртук (рос.); чорнОслив (укр.) – чорнослИв (рос.); щипці (укр.) – щипцы (рос.); граблї (укр.) – грАбли (рос.); закладка (укр.) – заклАдка (рос.); копчений (укр.) – копчєный (рос.); нїздря (укр.) – ноздрЯ (рос.); бєсїда (укр.) – бесєда (рос.); порядковий (укр.) – порядковий (рос.); перєпис (укр.) – пєрепись (рос.); соломинка (укр.) – солОминка (рос.); святки (укр.) – святки (рос.); горошина (укр.) – горОшина (рос.) тощо;

- особливості наголосу в іншомовних словах. У більшості таких запозичень наголоси в обох мовах співпадають, наприклад: феномен, псевдонім, бюлетєнь, діалог, каталог, полілог, сакура, сальмі, свастика, сегментАція, синдикат, трафарєт, статуя. Це пов'язано з тим, що значна частина іншомовних запозичень прийшла в українську мову через російську, зберігаючи відповідний наголос. Окремі слова мають специфічний наголос в українській мові, наприклад: індУстрія, асиметрія, симетрія, фОльга, жалюзї, фОрзац, травєстія, цєнтнер, кулінарія. Деякі лексеми з подвійним наголосом є омонімами: хаОс (стихія; у міфології) – хаОс (безлад);

- окремі іншомовні слова відрізняються як орфографічною, так і акцентологічною варіативністю, наприклад: Фейсбук, Фєйсбук, фєйсбук, фейсбук, «Фейсбук», «Фєйсбук» (популярна соцмережа, основана Цукербергом 4 лютого 2004 р.), буквальний переклад з англійської – *книга осіб*. Слід зазначити, що цей складний іменник з другим коренем book (книга) варто наголошувати на першому складі: нОутбук, нєтбук. Така акцентологічна неусталеність характерна для новітніх запозичень. Проблемним є наголошування і у слові йОгурт/йогуєрт. О. Пономарів аргументує необхідність наголосу в цій лексемі на другому складі, оскільки вона є тюркського походження і традиційно має саме такий наголос [Пономарів, 1999].

- особливої уваги потребує наголошування числівників від 11 до 19, у яких наголос падає на склад *на*, що означає *плюс*, порівн.: 11= 1 плюс 10, тобто один на (плюс) дцять (десять); одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять;

- вплив діалектних наголосів, поширених на певних територіях і трансферованих в інші регіони, наприклад: кАжу, мОї, твої, на сОбі, пИшу, лЮблю, Ознака, нАрід та ін.;

- ненормативне наголошування в мовленні VIP-осіб, журналістів, дикторів, ведучих, депутатів, наприклад: волОнтери (А.Парубій);

- негативний вплив рекламної продукції, яка ксерокопіює і поширює лінгвальні анормативи;

- відсутність лінгвістичного контролю на державному рівні за дотриманням норм літературної мови в публічному просторі відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ст. 201, п.: «Навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, зокрема навмисне застосування її з порушенням вимог українського правопису і стандартів державної мови, а також створення перешкод та обмежень у застосуванні української мови тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом»;

- недостатній моніторинг теле- і радіопродукту в українському інформаційному просторі з боку Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, як це відбувається в інших країнах (наприклад, у Франції);

- небажання докласти зусиль з боку носіїв мови, хоча мовлення з помилками виглядає як одяг з плямами.

Нормативна чистота мови є обов'язковою умовою адекватного спілкування та встановлення необхідних лінгвальних контактів, тому боротьба за неї є важливим моментом розвитку української мови як державної. Серед шляхів покращення як суспільного, так й індивідуального мовлення та інструментів, що надають можливість практичної роботи в цьому напрямку, виділимо такі:

- посилення державного контролю за виконанням Законів України щодо мовного регулювання;

- створення спеціальних лінгвістичних консультативних органів для надання мовної допомоги населенню;

- розробка фахових курсів з культури мови, зокрема медіалінгвістики (нормативний аспект), лінгворекламистики (коригування рекламних продуктів відповідно до норм літературної мови);

- введення обов'язкових дисциплін, зокрема «Культура мови» та суміжні з нею курси у ВНЗ України;

- поширення реклами норм літературної мови у школах, спеціальних та вищих навчальних закладах;

- проведення «акцентуаційних хвилинок»;

- посилення ролі і відповідальності коректорів та редакторів теле- та радіопродукції в публічному просторі, зокрема на провідних каналах та соцмережах.

Отже, порушення норм літературної мови є негативним чинником як для повноцінного розвитку самої мови, так і для покращення освіченості та інтелектуального рівня її носіїв. Ця проблема є суспільною, оскільки мова – це надбання всіх поколінь українців, ексклюзивний інструмент їх національної ідентифікації, свідоцтво про право на свою культуру та унікальність. Оскільки мовні анормативи мають тенденцію швидко поширюватися (так званий «синдром папуги»), робота по очищенню мови, її збереженню та подальшому удосконаленню має відбуватися не тільки шляхом коригування сучасного правопису, а й за допомогою щоденної кропіткої праці вчених, викладачів і всіх носіїв мови, стимулювання їх до саморозвитку і вдосконалення власного мовлення.

Список використаної літератури

Бусел, В.Т. (Ред.). (2003). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун»

Винницький, В.М. (2005). *Українська акцентна система: становлення, розвиток*. Львів: Бібльос.

Винницький, В.М. (2010). *Функційне навантаження українського наголосу*. Львів: Видавничий дім «Укрпол»

Заліпська, І. (2006). Порушення літературної норми у мові прямого ефіру. *Культура слова*, 84, 151-159.

Огієнко, І. (1995). *Наука про рідномовні обов'язки*. Львів: Фенікс

Пономарів, О. (1999). *Культура слова: Мовностилістичні поради*. Київ: Либідь.

Стратулат, Н.В. (2020). Випадки порушення акцентуаційної норми у фаховому мовленні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія, Соціальні комунікації*, 31 (70) / 2 (1), 57-60.

ACCENTUATION ERROR AS A PHENOMENON OF MODERN COMMUNICATION IN THE INFORMATION SPACE

Iryna A. Kolesnikova, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

e-mail: makar.chervechek@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2022-1-23-12

Key words: official language, Ukrainian information space, accentuation norm, accentuation error.

Language culture is an important part of national culture. It is the language that is the source that preserves the nation's history, promotes its self-identification and uniqueness in the global history of mankind. To lose a language or turn it into an illiterate conglomeration of words and phrases means to lose one's independence, the right to civilizational development and communication with other nations.

The accentuation norm together with the orthoepic one are the elements of the phonetic passport of a word, ignorance of which easily declares a foreigner and an individual having no proper level of education. Each language has its special phonetic rules, its phrases have their own unique rhythmic and melodic pattern, the negligence of which is the result of nihilistic attitude to this very important communication tool.

The significance of the research is that the study of errors of the accentual norm will give an opportunity to improve the level of literary language among different segments of its native speakers, increase responsibility for the use of norms and help instill a desire to preserve and develop options for proper functioning of national language in public communication. Such work is necessary especially in the conditions of artificial bilingualism that has developed in modern Ukraine. Knowledge of foreign languages is a characteristic feature of the 21st century, but knowledge of the mother tongue is a natural attribute for every citizen.

The purpose of the article is to analyze the factors and reasons that contribute to the spread of erroneous options for emphasis both in the media and in public communication, as well as the development of recommendations to avoid them. So, the purpose stipulates the usage of methodological basis of the study including comparative, structural, oppositional research methods, and the method of stylistic analysis. The paper presents real examples of violations of the accentuation norm by presenters of leading TV and radio channels, journalists, teachers, deputies.

The accentuation norm is not stable enough, as it is easily ignored in the process of communication, although each individual word has its own emphasis. This fact creates real conditions for its violation, which eliminates the national identities of the Ukrainian system of emphasis, distorts the language system itself, and leads to the distortion of the content of the message. In addition, the non-normative emphasis in case of its active circulation in the media, advertising, communication of civil servants and VIPs does not contribute to the functioning of the Ukrainian language as the official language, is a threat to its further development. This issue is considered to be public, so its solving is of great importance.

References

- Busel, V.T. (ed.). (2003). *Velyky tлумachny slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian]. Kyiv, Irpin, Perun Publ., 1728 p.
- Ohienko, I. (1995). *Nauka pro ridnomovni обов'язky* [The Science of Native Language Responsibilities]. Lviv, Feniks, 46 p.
- Ponomariv, O. (1999). *Kultura slova: movno-ctylyctychni porady* [Word Culture: Linguistic and Stylistic Tips]. Kyiv, Lybid Publ., 240 p.
- Stratulat, N.V. (2020). *Vypadky porushennia aktsentuatsijnoi normy u fakhovomu movlenni* [Cases of violation of the accentuation norm in professional speech]. *Vcheni zapysky Tavriyskogo Natsionalnogo Universitetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiya, Sotsialni komunikatsii* [Scientific notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism], vol. 31 (70), issue 2 (1), pp. 57-60.
- Vynnytskyi, V.M. (2005). *Ukrainska aktsentna systema: stanovlennia, rozvytok* [Ukrainian Accent System: Formation, Development]. Lviv, Biblyos Publ., 576 p.
- Vynnytskyi, V.M. (2010). *Funktsiine navantazhennia ukrainskoho naholosu* [Functional Load of Ukrainian Stress]. Lviv, Ukrpol Publ., 373 p.
- Zalipska, I. (2006). *Porushennia literaturnoi normy u movi priamoho efiru* [Violation of the literary norm in the speech of the live broadcast]. *Kultura slova* [Word culture], vol. 84, pp. 151-159.

Одержано 21.01.2022.